

MATERIAŁY

Przegląd Historyczno-Oświatowy
2024, nr 1–2
PL ISSN 0033-2178

AGNIESZKA GRĘDZIK
ORCID: 0009-0004-9979-0950
Towarzystwo Historii Edukacji

(DOI: 10.17460/PHO_2024.1_2.06)

LISTA POLSKICH NAUCZYCIELI Z ZIEM PÓŁNOCNO- -WSCHODNICH II RZECZYPOSPOLITEJ¹, OFIAR REPRESJI NIEMIECKICH W LATACH 1941–1944 (CZ. II B)

Wyrażam głęboką wdzięczność wszystkim Osobom za trud włożony w spisanie wnikliwych odpowiedzi na pytania kwestionariusza badawczego, dziękuję za relacje i informacje, przekazane dokumenty, fotografie, świadectwa, rękopisy, książki etc. Bez tego cennego materiału opracowanie byłoby niemożliwe, niepełne i pozbawione autentyzmu. Dziękuję za życzenia, kresową serdeczność okazywaną w listach i rozmowach. Dziękuję Osobom, które pomogły mi w dotarciu do mieszkańców dawnych Ziem Wschodnich II Rzeczypospolitej, rozproszonych w Polsce i na świecie. Otrzymane zbiory, unikatowe źródła dokumentacyjne przechowuję w moim mieszkaniu w Prywatnym Muzeum Szkolnictwa Ziem Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej.

Autorka

Lista polskich nauczycieli z ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, ofiar represji niemieckich w latach 1941–1944, cz. II B (skrótowa) stanowi kontynuację badań nad problematyką tajnego nauczania i martyrologii nauczycielstwa polskiego na Ziemiach Wschodnich II Rzeczypospolitej w czasie II wojny światowej. Część II A opracowania pod tym samym tytułem została zamieszczona na łamach „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” w numerze 1–2 z 2013 r., zaś

¹ Pod pojęciem ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej będę rozumiała obszar przedwojennych województw: wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego i częściowo białostockiego (powiaty: Grodno i Wołkowysk).

część I – w numerze 3–4 „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” z 2008 r. Poniższa lista jest niepełna.

159. NIEDZIELKO JÓZEF, ps. „Jadwiga” – ur. 20.06.1906 r. w Brzozówce koło Lidy, s. Kazimierza i Anny (z d. Lisowska), nauczyciel, działacz niepodległościowy i społeczny. W Lidzie ukończył szkołę powszechną, seminarium nauczycielskie i wyższy kurs nauczycielski. Pracę zawodową podjął w Publicznej Szkole Powszechnej w Wojszczukach. Tam też prowadził Związek Strzelecki i działalność społeczno-oświatową. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej działał w konspiracji. Był jednym z pierwszych organizatorów Obwodu Szczuczyn ZWZ-AK (kryptonim „Łąka”) i jego komendantem, zaprzysiężonym przez ppłk Janusza Prawdzic-Szlaskiego, ps. „Borsuk”. Obdarzony zdolnościami organizacyjnymi: tworzył punkty przerzutu przez granicę, sprawnie działającą łączność, lokalizował punkty kontaktowe i kwatery konspiracyjne na przechowywanie ludzi i broni. Do działalności podziemnej włączył swoją żonę nauczycielkę Aleksandrę Niedzielko, ps. „Lidia” („Lidka”), która pełniła funkcję sanitariuszki i łączniczki w Obwodzie Szczuczyn ZWZ-AK. W uznaniu zasług za działalność niepodległościową Józef Niedzielko awansował na Komendanta Okręgu Nowogródek ZWZ-AK. Podczas podróży konspiracyjnej ze Szczuczyna do Nowogródka Józef Niedzielko został zamordowany 15 marca 1943 r. w niewyjaśnionych okolicznościach. Osierocił dwoje małych dzieci – Lidzię i Cecylię. Żona Aleksandra kontynuowała działalność konspiracyjną.

160. NIEDŹWIEDZKA IRENA – c. Sabiny Niedźwiedzkiej, nauczycielka w Grodnie, pow. grodzieński, woj. białostockie. W czasie okupacji sowieckiej i niemieckiej Ziem Wschodnich II RP brała udział w akcji tajnego nauczania na terenie miasta Grodno. Aresztowana przez gestapo wraz z matką Sabiną – nauczycielką, siostrą Zofią – nauczycielką i jej mężem o nazwisku Beczkowski podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z 25 rodzinami z Grodna zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r.

161. NIEDŹWIEDZKA SABINA – nauczycielka w szkołach powszechnych w Grodnie, pow. grodzieński, woj. białostockie, działaczka niepodległościowa. W czasie okupacji sowieckiej i niemieckiej Ziem Wschodnich II RP brała udział w akcji tajnego nauczania na terenie miasta Grodno. Działała w konspiracji, żołnierz AK Obwodu Grodno (Wojskowa Służba Kobiet). Aresztowana przez gestapo wraz z córkami nauczycielkami: Ireną i Zofią oraz zięciem – mężem Zofii o nazwisku Beczkowski podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z 25 rodzinami

z Grodna zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r.

162. NIEDŹWIEDZKA ZOFIA – c. Sabiny Niedźwiedzkiej, nauczycielka rysunków w Grodnie, pow. grodzieński, woj. białostockie, rzeźbiarka. W czasie okupacji sowieckiej i niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP brała udział w akcji tajnego nauczania na terenie miasta Grodno. Aresztowana przez gestapo wraz z matką Sabiną – nauczycielką, siostrą Ireną – nauczycielką oraz mężem o nazwisku Beczkowski podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z 25 rodzinami z Grodna zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r.

163. NIRENBERG (NÜRNBERG) HELENA (?) – obywatelka polska narodowości żydowskiej, magister, nauczycielka. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po ucieczce z Warszawy, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, w czasie okupacji sowieckiej, pracowała w zreorganizowanej na wzór sowiecki szkole średniej nr 2 z polskim językiem nauczania w Grodnie. Oto jak zapisała się w pamięci uczennicy Anny Jelinowskiej: *Mówiła [H. Nirenberg – A.G.] piękną polszczyzną, a w sposobie nauczania wyczuwało się podziw i zachwyt dla literatury polskiej. W stosunku do uczniów była rzeczowa i obiektywna. Miała zdecydowanie komunistyczne poglądy, z czym się nie kryła, ale też nie manifestowała ich ostentacyjnie. Zorganizowała kółko polonistyczne, do którego przynależność była dobrowolna. Na spotkaniach z tą, niewielką grupką młodzieży, do której również należałam była mniej oficjalna, prawie serdeczna. Przygotowywała z nami akademię na uczczenie rocznicy urodzin A. Mickiewicza. Wspólnie czytaliśmy i analizowaliśmy poezje Mickiewicza i Słowackiego. W jej propozycji, abyśmy uczestniczyli w porządkowaniu książek, złożonych w Bibliotece Miejskiej [w Grodnie – A.G.], wyczuwaliśmy delikatną sugestię, że książki te mamy ratować. Możliwość dostępu do książek wykorzystaliśmy, aby pokryjomu wynosić je. O przeznaczeniu książek decydowały jakieś nieznanne mi osoby, natomiast naszym zadaniem było układanie książek, zrzuconych w nieładzie w ogromne stosy. Spośród książek przeznaczonych do zniszczenia wynosiliśmy pod ubraniami najcenniejsze pozycje (np. „Anelli” – Słowackiego, „Dziady” – Mickiewicza, itp.). Były one następnie wkładane do paczek wysyłanych do osób wywiezionych na Syberię i do Kazachstanu i – o dziwo – dochodziły do adresatów. [Na całym okupowanym terytorium przedwojennej Polski na mocy rozporządzenia cenzury białoruskiej nr 12 z dn. 31.01.1940 r. o wycofaniu „wrogiej literatury” z publicznych bibliotek, czytelni i sieci księgarskich przystąpiono do cenzurowania ich wartości, a w rzeczywistości niszczenia polskich książek, podręczników szkolnych, publikacji o treści patriotycznej oraz z zakresu kultury i historii Polski.*

Zniszczeń dokonywali żołnierze Armii Czerwonej, politrucy, funkcjonariusze służb NKWD, urzędnicy przybyli ze Wschodu – A.G]. H. Nirenberg zginęła zamordowana w getcie żydowskim w Białymstoku.

164. NIZINKIEWICZ STANISŁAW (strzelec) – ur. 13.04.1906 r. w Stanisławowie, s. Wojciecha i Julii z d. Mrzygłód. Absolwent Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Samborze (1926 r.). 16.03.1931 r. zdał egzamin praktyczny w Nieświeżu. Nauczyciel: Publicznej Szkoły Powszechnej w Czystczeniu (od 1.10.1926 r. do 30.05.1927 r.), Publicznej Szkoły Powszechnej w Babicach (1.06.1927 r. do 30.04.1928 r.), Publicznej Szkoły Powszechnej w Ruhajcach, gm. Derewno, pow. stołpecki, woj. nowogródzkie (od 1.09.1928 r. do 1.05.1937 r.), Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1 w Stołpcach (na czas określony od 1.05.1937 r. do 30.06.1937 r.), Publicznej Szkoły Powszechnej w Ruhajcach (na czas określony od 1.07.1937 r. do 31.08.1937 r.). Ostatnim miejscem pracy Stanisława Nizinkiewicza była Publiczna Szkoła Powszechna w Turcu, pow. stołpecki, woj. nowogródzkie od 1.09.1937 r. Działacz Związku Nauczycielstwa Polskiego. Brak dokumentów i informacji o losach nauczyciela po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną w czasie okupacji sowieckiej. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP nie miał prawa pracy w swoim zawodzie. Zatrudnił się w mleczarni w Turcu. Został aresztowany przez policję niemiecką wraz z 45 rodzinami – przedstawicielami inteligencji polskiej z Baranowicz i powiatu stołpeckiego 28.06.1942 r. i osadzony w więzieniu w Stołpcach, potem zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Kołdyczewie koło Baranowicz, gdzie został zamordowany. Ostatnią wiadomość – gryps żona otrzymała 3.01.1943 r. Osierocił 3-tygodniową córkę Marię. Rokrocznie, podczas „Dni Pamięci” w Kołdyczewie, odbywają się ekumeniczne uroczystości żałobne upamiętniające ofiary mordy.

165. NN – lat ok. 20. W latach 1942–1944 był nauczycielem tajnych kompletów w zakresie szkoły powszechnej w Wilnie. Uczył m.in.: braci Makowskich, Jerzego Łuczynka, Alinę Anders, Bronisława Wierszyckiego, Ewę Stępnia (z d. Tarasiewicz), Mateusza Święcickiego. Nauczyciel zginął podczas lipcowych walk o Wilno w 1944 r.

166. NN – lat ok. 30. Nauczycielka, obywatelka polska narodowości żydowskiej. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po ucieczce z Warszawy, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, w czasie okupacji sowieckiej, pracowała w zreorganizowanej na wzór sowiecki szkole średniej z polskim językiem nauczania w Prużanie, gdzie uczyła języka polskiego. Zginęła zamordowana wraz z mężem i sześć- lub siedmioletnim synkiem w getcie żydowskim w Prużanie.

167. NN – nauczyciel chemii w gimnazjum w Nieświeżu, pow. nieświecki, woj. nowogródzkie. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP mieszkał w Zaostrowieczu, pow. nieświecki. Aresztowany przez policję niemiecką, zginął zamordowany w Baranowiczach w lipcu 1942 r.

168. NN – w czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP prowadził tajne nauczanie języka polskiego w miasteczku Opsa, pow. brasławski, woj. wileńskie. Jego uczennicą była m.in. Genowefa Arciemowicz. Nauczyciel aresztowany przez policję niemiecką został rozstrzelany.

169. OSTROWSKI JERZY ZBIGNIEW – ur. 9.01.1897 r. w m. Chodel na Lubelszczyźnie. Magister praw i ekonomii, pedagog, powieściopisarz, autor książek dla młodzieży, rozpraw pedagogicznych, redaktor, działacz oświatowy wśród Polonii w Kanadzie i Brazylii, okręgowy wizytator szkół Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, dyrektor szkół średnich. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej działał w konspiracji, organizował tajne nauczanie. Podczas próby przekraczania granicy z Węgrami wydany Niemcom, aresztowany przez gestapo, zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, potem do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Mauthausen-Gusen, gdzie zginął zamordowany 24 listopada 1942 r.

170. OSUCHOWSKI KAZIMIERZ (por.), ps. „Rosomak”, „Głowacz” – ur. 5.01.1915 r. w Dekszmianach na Wileńszczyźnie, s. Bogusława i Marii (z d. Migurska), magister, prawnik, asystent Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, urzędnik konsularny, działacz niepodległościowy, „cichociemny”. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej powrócił do Polski i jako ochotnik (niezmobilizowany) brał udział w wojnie obronnej 1939 r., potem wszedł w skład Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich. Jako dowódca plutonu uczestniczył w walkach o Narwik. W 1940 r. został internowany i osadzony w obozie koncentracyjnym Miranda de Ebro. Uwolniony w 1943 r. przedostał się do Anglii, gdzie po przeszkoleniu dywersyjno-saperskim w Wojsku Polskim wszedł w szeregi „cichociemnych”. Został zrzucony do okupowanej Polski z przydziałem do komórki łączności zagranicznej „Załoga” w Oddziale V Komendy Głównej AK. Walczył w Powstaniu Warszawskim na terenie Śródmieścia, dowódca dyspozycyjnego patrolu z miotaczem ognia. Ciężko ranny podczas ataku z miotaczem ognia na bunkier niemiecki broniący dojścia do Sejmu. Zmarł wskutek odniesionych ran 8 sierpnia 1944 r. w Warszawie. Pośmiertnie został odznaczony Orderem Virtuti Militari. Jego nazwisko zostało wyryte pośród wielu innych na symbolicznym grobowcu żołnierzy Samodzielnej Brygady Spadochronowej i „Cichociemnych” na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie. U góry kamiennej płyty figuruje napis „Tobie, Ojczyzno”.

171. PANKIEWICZ ZOFIA (z d. Galska) – ur. 1896 r. w Grodnie. Nauczycielka w Grodnie, Perstuniu (gm. Hołynka, pow. augustowski) i Suwałkach, działaczka niepodległościowa. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej działała w konspiracji, żołnierz ZWZ-AK. Brała udział w akcji tajnego nauczania w Suwałkach, gdzie mieszkała. Po dekonspiracji przez ukrytego szpiega niemieckiego aresztowana przez policję niemiecką wraz z mężem lekarzem weterynarii Stanisławem oraz dziećmi Aliną (lat 20) i Jerzym (lat 19) i uwięziona w Królewcu. Skazana na karę śmierci i rozstrzelana wraz z rodziną w Bakalarzewie, w lesie nad jeziorem, 23 kwietnia 1944 r.

172. PATKOWSKI JÓZEF STANISŁAW – ur. 1.08.1887 r. w Hrubieszowie (w metryce 21.08.1887 r., Warszawa), s. Stanisława. W 1914 r. walczył w Legionach Polskich. Uczestnik wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. Doktor, profesor fizyki doświadczalnej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Od 1938 r. dyrektor Departamentu Nauki i Szkół Wyższych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W czasie okupacji niemieckiej profesor tajnego Uniwersytetu Warszawskiego i tajnej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz uczestnik akcji tajnego nauczania na poziomie szkoły średniej w Warszawie. *Zginął wskutek wybuchu bomby lotniczej w Warszawie 21 sierpnia 1942 r.* (Walczak, 1995, s. 131).

173. PAWŁOWSKI ANTONI – ur. 24.01.1903 r., s. Jana i Kamili, ksiądz katolicki, doktor, profesor teologii Warszawskiego Seminarium Metropolitalnego, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Seminarium Duchownego w Wilnie, działacz niepodległościowy i społeczny, nauczyciel akademicki, późniejszy biskup wrocławski (1951–1968). Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, w czasie okupacji sowieckiej brał udział w pracach założonego we wrześniu 1939 r. Związku Wolnych Polaków w Wilnie. Kapelan ZWZ-AK. W czasie okupacji litewskiej Wilna i Wileńszczyzny i po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego 15.12.1939 r. przeprowadzonej przez okupacyjne władze litewskie, mimo protestów społeczności polskiej (m.in. *Protest Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego do profesorów uniwersytetów całego świata, Wilno, grudzień 1939. Protest asystentów Uniwersytetu Stefana Batorego przeciwko likwidacji USB, Wilno 15 grudnia 1939 r.*, Łossowski, 1991, s. 71–79, 51–55), profesor Wydziału Teologicznego tajnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz profesor Wydziału Teologicznego tajnego Seminarium Duchownego w Wilnie. W czasie okupacji niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny, po zamknięciu Seminarium Duchownego w Wilnie przez Niemców, A. Pawłowski został aresztowany przez gestapo i policję litewską wraz z grupą profesorów i kleryków 3.03.1942 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, potem

w niemieckich obozach koncentracyjnych (w latach 1942–1944). Wyzwolony bez walki w 1944 r. (Niemcy uciekli, a więźniowie się rozeszli). Zmarł w 1968 r.

174. PELCZAR KAZIMIERZ – ur. 2.08.1894 r. w Truskawcu, s. Zenona i Marii (z d. Krasnodębska). Światowej sławy badacz nowotworów. Doktor medycyny, onkolog, profesor patologii ogólnej i eksperymentalnej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, twórca, założyciel i kierownik pierwszego w przedwojennej Polsce Centrum Onkologii w Wilnie – Zakładu Leczniczo-Badawczego dla Chorych na Nowotwory w Wilnie (przy ul. Połockiej 6), działacz niepodległościowy i społeczny, nauczyciel akademicki. Prace z dziedziny onkologii, duszniczy bolesnej, cukrzycy, hematologii. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej zorganizował i prowadził Komitet Pomocy Ofiarom Wojny przekształcony później w Sekcję Pomocy Uchodźcom Litewskiego Czerwonego Krzyża. W czasie okupacji litewskiej Wilna i Wileńszczyzny i po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego przez okupacyjne władze litewskie (15.12.1939 r.), pozostał i nadal kierował zreorganizowanym przez Litwinów Zakładem/Centrum Onkologii w Wilnie. Działacz konspiracyjny, żołnierz ZWZ-AK, mąż zaufania komendanta Okręgu Wilno Związku Walki Zbrojnej pułk. Nikodema Sulika. Prowadził tajne nauczanie w Wilnie, w ośrodku zwanym „Uniwersyteckim Ośrodkiem Zorganizowanego Polskiego Szkolnictwa Tajnego w Wilnie”, ukrywał Żydów (do 1943 r.). W akcji represyjnej za zgładzenie inspektora policji litewskiej Marijonasa Padaba, agenta służb NKWD, a później gestapo, profesor Kazimierz Pelczar został aresztowany przez gestapo w nocy z 16 na 17.09.1943 r. wraz z grupą około 140 zakładników, głównie z kręgów inteligencji (w tym 14 profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego i 5 pracowników naukowych uczelni), na podstawie listy sporządzonej przez litewską policję Saugume i jako zakładnik wraz z dziewięcioma innymi osobami został rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w Ponarach koło Wilna 17 września 1943 r. Wśród rozstrzelanych wraz z profesorem K. Pelczarem byli: profesor M. W. Gutkowski, mecenas M. Engiel, S. Gryniewicz, inżynier K. Antuszewicz, E. Biłgorajski, K. Iwanowski, T. Lothe, W. Maurik, A. Orłowski. Po tej egzekucji na znak żałoby Polacy w Wilnie nosili czarne opaski.

175. PISZCZEK ADAM – ur. 1894 r. w Krakowie, nauczyciel, organizator i kierownik Publicznej Szkoły Powszechnej w Nowym Świerźniu, pow. stołpecki, woj. nowogródzkie. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP aresztowany z żoną nauczycielką Lubą przez policję niemiecką wraz z 45 rodzinami, przedstawicielami inteligencji polskiej z Baranowicz i powiatu stołpeckiego 28.06.1942 r. i osadzony w więzieniu w Stołpcach, na początku listopada zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Kołdyczewie koło Baranowicz, gdzie zginął zamordowany w zbiorowej egzekucji przez otrucie spalinami 14 listopada 1942 r. Spoczął we wspólnym dole w lesie. W listopadzie 1944 r. w obecności

księdza i rodzin pomordowanych odbyła się ekshumacja. Wszyscy zostali rozpoznani, gdyż w piaszczystym gruncie zwłoki były dobrze zachowane. Grób, na którym ustawiono krzyż, nie zachował się do czasów współczesnych. Miejsce to zrównano z ziemią i zasadzono las. W lesie koło wsi na prośbę rodzin pomordowanych dopiero w latach 90. XX w. ustawiony został nowy, drewniany krzyż, a 16.08.1998 r. ustawiono metalowy krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie z Wrocławia, upamiętniający Polaków zamordowanych w niemieckim obozie koncentracyjnym w Kołdyczewie, w tym pięciu księży katolickich.

176. PISZCZEK LUBA (z d. Szylkowska) – ur. 1898 r. w Nowym Świerźniu, żona Adama. Nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej w Nowym Świerźniu, pow. stołpecki, woj. nowogródzkie. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP aresztowana z mężem nauczycielem przez policję niemiecką wraz z 45 rodzinami – przedstawicielami inteligencji polskiej z Baranowicz i powiatu stołpeckiego 28.06.1942 r. i osadzona w więzieniu w Stołpach. Na początku listopada zesłana do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Kołdyczewie koło Baranowicz, gdzie zginęła zamordowana w zbiorowej egzekucji przez otrucie spalinami 14 listopada 1942 r. Spoczęła we wspólnym dole w lesie. Rokrocznie podczas „Dni Pamięci” w Kołdyczewie odbywają się ekumeniczne uroczystości żałobne upamiętniające ofiary mordu.

177. PONIKOWSKI WACŁAW CEZARY – ur. 20.08.1884 r. w Warszawie, s. Cezarego i Eweliny (z d. Łuczycka). Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. Inżynier, doktor, profesor ekonomii rolnej Wydziału Rolniczo-Leśnego Politechniki Lwowskiej, Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, nauczyciel akademicki. Redaktor czasopisma „Rolnik Ekonomista”. Prowadził wielostronne badania ekonomiczno-rolnicze, rozwinął metodologię i teorię ekonomiki rolnictwa, m.in. w zakresie mierników produktywności, dochodowości i intensywności gospodarstw. Prace z dziedziny ekonomiki i rachunkowości rolniczej, organizacji pracy, mechanizacji, produkcji i spożycia w rolnictwie. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną w czasie okupacji sowieckiej mieszkał w Dublanach koło Lwowa. Brał udział w tajnym nauczaniu w Dublanach. Wiosną 1944 r. przeniósł się do Warszawy. W czasie Powstania Warszawskiego wraz z żoną Zofią zginął rozstrzelany na Mokotowie 26 września 1944 r.

178. PRAGA WŁADYSŁAW – ur. 8.09.1902 r. w Sobótce, pow. opatowski. Działacz ruchu ludowego, poseł do Sejmu II RP, nauczyciel (m.in. w powiecie grodzieńskim), współorganizator tajnego nauczania. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej działał w konspiracji. Był delegatem konspiracyjnego ruchu ludowego „Roch”, a także opiekunem i współorganizatorem tajnego nauczania. *Z jego*

udziałem zorganizowano [...] tajne zebranie, na które zaproszono jako oficjalnych przedstawicieli Zofię Kartuszewiczową, reprezentującą szkolnictwo powszechne, i Ryszarda Wroczyńskiego [...], reprezentującego szkolnictwo średnie. W wyniku narady powołano do życia Wojewódzką Organizację Tajnego Nauczania w Białymstoku, na której czele stanęli M. Kolendo i K. Kosiński. Pracę organizacyjną zaczęto na terenie całego okręgu (Krasuski, 1977, s. 288). Władysław Praga został aresztowany przez gestapo w styczniu (wg innych źródeł w kwietniu) 1943 r. Wraz z Mieczysławem Błahuszewskim i działaczami niepodległościowymi został rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w lesie koło Nowosiółek, niedaleko Białegostoku 12 maja 1943 r.

179. PRONIEWSKA MARIA (z d. Kozłowska) – ur. 22.07.1901 r., w Lipawie (Łotwa), c. Jana i Anny. Nauczycielka, działaczka społeczna. Absolwentka gimnazjum w Homlu. W latach 1924–1926 uzyskała kwalifikacje nauczycielskie w Wołkowysku, woj. białostockie. Wiedzę uzupełniała, uczestnicząc w wielu kursach nauczycielskich (jednym z ostatnich, w którym brała udział, był kurs w Wilnie w czerwcu 1939 r.). Od 1923 r. do 17.09.1939 r. nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej w m. Turzec, pow. stołpecki, woj. nowogródzkie. Nauczała języka polskiego i śpiewu. Prowadziła chór, teatr szkolny, koło turystyczno-krajoznawcze, koło absolwentów. Kierowała biblioteką, którą sama utworzyła. Organizowała kursy dokształcające dla dorosłych. Działaczka Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet i Związku Nauczycielstwa Polskiego. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną w czasie okupacji sowieckiej i reorganizacji polskiego szkolnictwa na wzór sowiecki uczyła w sowieckiej szkole w Turcu. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP nie miała prawa pracy w swoim zawodzie. Aresztowana z mężem nauczycielem Michałem przez policję niemiecką wraz z 45 rodzinami – przedstawicielami inteligencji polskiej z Baranowicz i powiatu stołpeckiego 28.06.1942 r. i osadzona w więzieniu w Stołpcach, na początku listopada zesłana do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Kołdyczewie koło Baranowicz, gdzie została zamordowana w zbiorowej egzekucji przez otrucie spalinami 14 listopada 1942 r. Spoczęła we wspólnym dole w lesie. Osierociła córkę Janinę (lat 12) i kilkuletnich synów. W listopadzie 1944 r. w obecności księdza i rodzin pomordowanych odbyła się ekshumacja. Wszyscy zostali rozpoznani, gdyż w piaszczystym gruncie zwłoki były dobrze zachowane. Grób, na którym ustawiono krzyż, nie zachował się do czasów współczesnych. Miejsce to z rozkazu ówczesnych komunistycznych władz sowieckich zrównano z ziemią i zasadzono las. W lesie koło wsi dopiero na początku lat 90. XX w. dzięki rodzinom pomordowanych i miejscowej społeczności pozwolono ustawić nowy, drewniany krzyż, a 16.08.1998 r. ustawiono metalowy krzyż Straży Mogił Polskich na Wschodzie z Wrocławia, upamiętniający Polaków zamordowanych w niemieckim obozie koncentracyjnym w Kołdyczewie, w tym pięciu księżu katolickich.

180. PRONIEWSKI MICHAŁ – ur. 27.02.1895 r. w Romnach Czernichowskich, s. Andrzeja i Eleonory. Absolwent Carskiego Instytutu Pedagogicznego. Wiedzę uzupełniał, uczestnicząc w wielu kursach nauczycielskich już w wolnej Polsce. Organizator i kierownik Publicznej Szkoły Powszechnej w m. Turzec, pow. stołpecki, woj. nowogródzkie (od 1922 r. do 17.09.1939 r.). Nauczał matematyki i przyrody. Prowadził koło absolwentów szkoły. Organizował kursy doszkalaćjące dla dorosłych. Działacz Związku Nauczycielstwa Polskiego. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP nie miał prawa pracy w swoim zawodzie. Aresztowany z żoną nauczycielką Marią przez policję niemiecką wraz z 45 rodzinami – przedstawicielami inteligencji polskiej z Baranowicz i powiatu stołpeckiego 28.06.1942 r. i osadzony w więzieniu w Stołpcach, potem, na początku listopada, zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Kołdyczewie koło Baranowicz, gdzie zginął zamordowany w zbiorowej egzekucji przez otrucie spalinami 14 listopada 1942 r. Spoczął we wspólnym dole w lesie. Osierocił córkę Janinę (lat 12) i kilkuletnich synów. Rokrocznie podczas „Dni Pamięci” odbywają się ekumeniczne uroczystości żałobne upamiętniające ofiary mordu.

181. PRZYŁUCKA GABRIELA – w czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP brała udział w akcji tajnego nauczania w Pińsku. [Informacja uzupełniająca do biogramu Gabrieli Przyłuckiej zamieszczonego w opracowaniu A. Grędzik-Radziak (2008), *Lista polskich nauczycieli z ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, ofiary represji niemieckich w latach 1941–1944*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3–4, s. 183.].

182. PUCIATA LEON – ur. 8.07.1884 r. w Wilnie, ksiądz katolicki, doktor, filozof, teolog, profesor dogmatyki szczegółowej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, profesor historii sztuki kościelnej i języka niemieckiego Seminarium Duchownego w Wilnie, nauczyciel akademicki, działacz niepodległościowy, oświatowy, polskiego tajnego nauczania w czasie zaborów i II wojny światowej, twórca programów szkolnych do nauczania religii w szkołach powszechnych, organizator i kierownik pierwszego w Wilnie Męskiego Seminarium Nauczycielskiego (1917 r.), redaktor, założyciel ochronek dla dzieci. Nauczyciel języka łacińskiego, filozofii, nauki o sztuce, prefekt Gimnazjum Sióstr Zgromadzenia Najświętszej Rodziny z Nazaretu, Państwowego Gimnazjum Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej działał w konspiracji (nasłuch radiowy). W czasie okupacji litewskiej Wilna i Wileńszczyzny, po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego 15.12.1939 r. przez okupacyjne władze litewskie, mimo protestów społeczności polskiej, został wraz z polskimi uczonymi usunięty z uniwersytetu. Profesor Wydziału Teologicznego tajnego Seminarium Duchownego w Wilnie oraz uczestnik akcji tajnego nauczania na poziomie szkoły średniej w Wilnie. W czasie okupacji niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny,

po zamknięciu Seminarium Duchownego w Wilnie przez Niemców, L. Puciata został aresztowany przez gestapo i policję litewską wraz z grupą profesorów i kleryków 3.03.1942 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, następnie 19.03.1942 r. zesłany do niemieckiego obozu w Wiłkowiszkach, a od 17 października – do niemieckiego obozu w Szałtupie koło Kowna. Zwolniony z obozu 31.03.1943 r. wrócił do Wilna. Na skutek doświadczeń więziennych i obozowych zmarł 12 lipca 1943 r. Spoczywa na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie.

183. RASZKE REINGOLD KAROL (ppor.) – ur. 17.08.1890 r. Nauczyciel, inspektor, działacz niepodległościowy. W latach 1933–1936 nauczyciel rysunków wodno-melioracyjnych i mierniczych, kreślenia i pisma technicznego oraz planów i map na wydziałach: mierniczym i melioracyjnym Państwowej Szkoły Technicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie. Inspektor Urzędu Ziemskiego w Wilnie do 1939 r. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej działacz konspiracyjny, żołnierz ZWZ-AK. W Powstaniu Warszawskim dowódca kompanii w 1 Baonie Zgrupowania Chrobry II. Poległ w walce z Niemcami 21 sierpnia 1944 r. Spoczywa na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach, kwatera A 25, rząd: 15, grób: 29.

184. REUTT MARIA JADWIGA – ur. 1867 r. (wg innej wersji w 1863 r.). Nauczycielka, działaczka społeczna i oświatowa, organizatorka polskiej tajnej oświaty w czasie zaborów, pisarka dla dzieci i młodzieży, redaktorka, założycielka Koła Samokształcenia Kobiet w Kownie, przewodnicząca Koła Równouprawnienia Kobiet w Kownie. Od 1919 r. związana z Wilnem, z Polską Macierzą Szkolną Ziemi Wileńskiej (od 1920 r.). Wskutek dyskryminacyjnych warunków życia zmarła w 1942 r. w czasie okupacji niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny. Spoczywa na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie.

185. REWIŃSKA (REWIŃSKA-PAWEŁKOWA) WANDA – ur. 22.11.1897 r. w Kupriańsku koło Charkowa, c. Aleksandra i Stefanii (zd. Stuczyńska). Geograf, docent, doktor habilitowana, adiunkt Zakładu Geografii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, działaczka niepodległościowa i harcerska, harcmistrzyni. Prace z dziedziny: geografii osadnictwa, geografii komunikacji, antropogeografii, geografii fizycznej. W czasie okupacji sowieckiej, litewskiej, ponownie sowieckiej i niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny działaczka konspiracyjna Oddziału Legalizacji Okręgu ZWZ-AK Wilno. W swoim mieszkaniu przy ul. Jakuba Jasińskiego w Wilnie ukrywała osoby zagrożone. Tu też były sporządzane fałszywe dokumenty dla ukrywających się polskich oficerów i osób narodowości żydowskiej. W kwietniu 1942 r., podczas rewizji gestapo w jej mieszkaniu, podczas której zrywano podłogę i odbijano ściany, znaleziono materiał obciążający. Została aresztowana pod zarzutem przynależności do organizacji konspiracyjnej (legalizacja) i uwięziona najpierw w areszcie gestapo

przy ul. Ofiarnej, a potem w więzieniu na Łukiszkach, w celi zbiorowej nr 31. Torturowana podczas śledztwa nie załamała się. W więzieniu prowadziła wykłady z geografii i meteorologii dla współtowarzyszek więźniarek, m.in.: Heleny Straszyńskiej i Heleny Stempkowskiej (Pasierbskiej). Pełniła także funkcję „telegrafistki” w celi i wymieniała wiadomości z celą oo. jezuitów, położoną piętro niżej. Zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w Ponarach koło Wilna 21 listopada 1942 r. Helena Stempkowska (Pasierbska), ps. „Nawoja” zapoczątkowała w 1994 r. działania mające na celu upamiętnienie zbrodni w Ponarach koło Wilna. Założyła i kierowała Stowarzyszeniem Rodzina Ponarska w Gdańsku, które istnieje i aktywnie działa do dziś. Opublikowała wielokrotnie wznawianą monografię *Wileńskie Ponary* (pierwsze wydanie w 1996 r.).

186. ROJEWSKI HENRYK (ppor.) – nauczyciel Publicznej Szkoły Powozecznej w Ozierzysku, gm. Izabelin, pow. wołkowyski, woj. białostockie. Działacz niepodległościowy, żołnierz ZWZ-AK, komendant Rejonu V Obwodu AK Wołkowysk, uczestnik akcji tajnego nauczania w Ozierzysku. W czerwcu 1944 r. aresztowany w Ozierzysku, zginął w nieznanych okolicznościach.

187. ROSZAK EDMUND – ur. 5.10.1900 r. w Poznaniu, s. Jana i Julii (z d. Matuszewska). Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. Ksiądz katolicki, jezuita, teolog, filozof, filolog, profesor teologii dogmatycznej Wyższego Seminarium Diecezjalnego im. św. Tomasza z Akwinu w Pińsku, nauczyciel języka francuskiego i niemieckiego Prywatnego Liceum Ojców Jezuitów w Pińsku, Gimnazjum Ojców Jezuitów w Wilnie, błogosławiony kościoła katolickiego. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną aresztowany przez służby NKWD 21.09.1939 r. w Pińsku. Wypuszczony na wolność udał się do Wilna, a stamtąd skierowany został do parafii Jałówka koło Świsłoczy, pow. wołkowyski, której został administratorem. Ostrzeżony przez niemieckiego policjanta 13.07.1943 r. o mającym nastąpić aresztowaniu nie skorzystał z możliwości ucieczki. Aresztowany przez policję niemiecką w Jałówce 14.07.1943 r., uwięziony w Świsłoczy i rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w lesie Wiszownik koło Świsłoczy 15 lipca 1943 r. Męczennik z okresu II wojny światowej. Ku jego czci w kościele w Jałówce wmurowana jest tablica pamiątkowa. [Informacje uzupełniające do biogramu ks. Edmunda Roszaka zamieszczonego w opracowaniu A. Grędzik-Radziak (2008), *Lista polskich nauczycieli z ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, ofiary represji niemieckich w latach 1941–1944*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3–4, s. 183.]

188. ROUBA MICHAŁ – ur. 11.06.1893 r., s. Napoleona i Antoniny z d. Kowzan. Uczestnik ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. Malarz, grafik, nauczyciel i kierownik Szkoły Wileńskiego Towarzystwa Artystów Plastyków w Wilnie przekształconej w Szkołę Rzemiosł Artystycznych (rysunek,

malarstwo). Nauczyciel rysunku w Szkole Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Wilnie. Współorganizator Muzeum Sztuki Współczesnej w Wilnie. Zmarł na atak serca 12 lipca 1941 r. w Wilnie. Spoczywa na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie.

189. ROZNEROWSKI ALOJZY – ur. 14.08.1913 r. w Lubawie, s. Alojzego i Emilii (z d. Uzarska). Absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Lubawie. Nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej w m. Orła, pow. brzeski, woj. polskie. Zmobilizowany, brał udział w wojnie obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r. w dywizji pod dowództwem gen. F. Kleeberga. Dostał się do niewoli niemieckiej pod Parczewem, internowany przebywał w niemieckich obozach jenieckich. Doczekał uwolnienia.

190. RUSIECKA JANINA – ur. 7.05.1902 r. koło Bobrujska, wnuczka powstańca z 1863 r. Nauczycielka (Wilno, Leoniszki), działaczka oświatowa, organizatorka polskiej tajnej oświaty w czasie zaborów, działaczka niepodległościowa i harcerska. Uczestniczka ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. W czasie okupacji sowieckiej, litewskiej, ponownie sowieckiej i niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny działała w konspiracji. Była żołnierzem ZWZ-AK. Aresztowana przez gestapo z siostrą Władysławą (przedszkolanką) w mieszkaniu przy ul. Parkowej w Wilnie we wrześniu 1941 r. i osadzona w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, torturowana podczas śledztwa. W celi podtrzymywała na duchu współwięźniarki – były uczennice. Dla nich wspólnie z siostrą lepiała z chleba różne figurki i zwierzątka. Wraz z siostrą zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w Ponarach koło Wilna 18 lutego 1943 r. lub w Forcie IX w Kownie w związku z przynależnością do ZWZ-AK i działalnością niepodległościową.

191. RUSIECKA WŁADYSŁAWA – ur. 19.11.1906 r., wnuczka powstańca z 1863 r. Absolwentka seminarium dla przedszkolank, działaczka niepodległościowa, żołnierz ZWZ-AK, siostra Janiny. W czasie okupacji sowieckiej, litewskiej, ponownie sowieckiej i niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny działała w konspiracji. Była żołnierzem ZWZ-AK. Aresztowana przez gestapo z siostrą nauczycielką Janiną w mieszkaniu przy ul. Parkowej w Wilnie we wrześniu 1941 r. i osadzona w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, torturowana podczas śledztwa. W celi podtrzymywała na duchu współwięźniarki. Dla nich wspólnie z siostrą lepiała z chleba różne figurki i zwierzątka. Wraz z siostrą Janiną zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji w Ponarach koło Wilna 18 lutego 1943 r. lub w Forcie IX w Kownie w związku z przynależnością do ZWZ-AK i działalnością niepodległościową.

192. RÜEBENBAUER HENRYK ERNEST – ur. 1881 r. lub 1886 r. w Krakowie, s. Ferdynanda i Bolesławy z d. Struszkiewicz, lekarz, farmaceuta, farmakolog, chemik, doktor, profesor farmacji stosowanej Uniwersytetu Stefana

Batorego w Wilnie i Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, kierownik Zakładu badania żywności we Lwowie, nauczyciel akademicki, autor podręczników akademickich, założyciel i redaktor miesięcznika „Nowe Czasopismo Aptekarskie”. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziem Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, po okupacji sowieckiej a następnie w czasie okupacji litewskiej Wilna i Wileńszczyzny i po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego 15.12.1939 r. przez okupacyjne władze litewskie, mimo protestów społeczności polskiej, został wraz z polskimi uczonymi usunięty z uniwersytetu. W 1940 r. wraz z żoną wysiedlony z Wilna do wsi Biała Waka. Wskutek dyskryminacyjnych warunków życia zmarł tam 27 października 1944 r. Spoczął na miejscowym cmentarzu.

193. RYMIŃSKI STANISŁAW FELIKS, ps. „Erazm” – ur. 25.10.1895 r., wnuk powstańca z 1863 r., urzędnik oświatowy, działacz niepodległościowy i społeczny, pracownik Kuratorium Okręgu Szkolnego w Białymstoku, a później Kuratorium Okręgu Szkolnego w Wilnie. Współtwórca założonego we wrześniu 1939 r. Związku Wolnych Polaków w Wilnie, współredaktor tajnego pisma „Za Naszą i Waszą Wolność”, działacz Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny w Wilnie, instruktor przyszłych wykładowców tajnych kompletów w Wilnie (ul. Zakretowa 5 m. 9). Aresztowany przez policję niemiecką 21.11.1941 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, torturowany. Wraz z działaczami Związku Wolnych Polaków rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w Ponarach koło Wilna 12 maja 1942 r.

194. SACHAR (imię nieznane) – obywatelka polska narodowości żydowskiej, żona Sachara. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po ucieczce z Łodzi do Wołkowyska, po zajęciu Ziem Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną w czasie okupacji sowieckiej i reorganizacji polskiego szkolnictwa na wzór sowiecki uczyła w sowieckiej szkole średniej z polskim językiem nauczania w Wołkowysku. Nie znała, podobnie jak jej mąż, języka rosyjskiego, *za to pięknie* [obydwoje – A.G.] *jako Żydzi mówili po polsku* (*Szkoły – fragment wspomnień* (2.10.2000), Sopot. Tekst anonimowy, powielony, w posiadaniu autorki). Zginęła wraz z mężem w getcie żydowskim w Wołkowysku.

195. SACHAR (imię nieznane) – obywatel polski narodowości żydowskiej, mąż Sacharowej. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po ucieczce z Łodzi do Wołkowyska, po zajęciu Ziem Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną w czasie okupacji sowieckiej i reorganizacji polskiego szkolnictwa na wzór sowiecki nauczał w sowieckiej szkole średniej z polskim językiem nauczania w Wołkowysku. Zginął wraz z żoną nauczycielką w getcie żydowskim w Wołkowysku.

196. SIEKIERKO WACŁAW – ur. 11.07.1895 r. w Ciechanowcu. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. Ksiądz katolicki, kapelan Wojska Polskiego, doktor prawa kanonicznego, obrońca węzła małżeńskiego w Sądzie Arcybiskupim w Wilnie, prefekt Państwowego Gimnazjum im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Święcianach, Państwowego Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Wilnie. Zginął w czasie niemieckiego nalotu w podziemiach kościoła pod wezwaniem św. Rafała Archaniola w Wilnie 22.06.1944 r. Spoczywa na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie.

197. SIEKIERZYŃSKI (imię nieznane) – nauczyciel z Dolska. W czasie okupacji niemieckiej Ziem Wschodnich II RP zginął rozstrzelany wraz z rodziną żoną i dwójką dzieci (7 i 10 lat) w Janowie Poleskim, pow. drohicki, woj. poleskie za ukrywanie dziecka żydowskiego.

198. SIEMASZKO WINCENTY – ur. 18.04.1887 r. w Wilnie, fitopatolog, mikolog, profesor fitopatologii Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, nauczyciel akademicki. Wskutek dyskryminacyjnych warunków życia zmarł w Warszawie 20 czerwca 1943 r.

199. SIENKIEWICZ ALEKSANDER – nauczyciel tajnego nauczania, działacz niepodległościowy, żołnierz ZWZ-AK. W czasie okupacji niemieckiej Ziem Wschodnich II RP był nauczycielem tajnych kompletów w zakresie szkoły średniej w Kamieńcu Litewskim. Aresztowany przez policję niemiecką w nocy z 14/15.06.1944 r. wraz z żoną i grupą nauczycieli z Kamieńca Litewskiego i powiatu związanych z tajną oświatą. A. Sienkiewicz *miał przy sobie kompromitujące konspiracyjne materiały, jednak w drodze na posterunek żandarmerii zdołał je zniszczyć. Po śledztwie w Gestapo w Bielsku, a następnie w Białymstoku został wysłany do obozu koncentracyjnego w Gross Rosen. Wrócił do kraju w maju 1945 r. ciężko chory na gruźlicę, półtora miesiąca później umarł w Czeladzi* (Hołub, 1991, s. 68).

200. SINIARSKI ROMAN – ur. 25.05.1914 r. we Wrzosie, pow. radomski. Nauczyciel na Wileńszczyźnie m.in. w Publicznej Szkole Powszechnej w m. Duszkowo, pow. mołodecki, woj. wileńskie. W czasie okupacji niemieckiej był nauczycielem w Domaniewie (gm. Przytyk), następnie w Przyłękę (gm. Grabów) n. Wisłą. Aresztowany przez policję niemiecką w Lipinach i uwięziony w Radomiu. Wraz z więźniami ze Zwolenia został rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w Leokadiowie koło Puław 15 stycznia 1944 r.

201. SKUP KAZIMIERZ (por.) – ur. 24.01.1903 r. w Łukowie, s. Franciszka. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. i wojnie obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r., nauczyciel, magister, działacz społeczny i harcerski, autor podręcznika do historii. W 1922 r. ukończył Państwowe Seminarium

Nauczycielskie Męskie w Ursynowie (Warszawa) i podjął pracę w szkolnictwie w Wilnie, nauczał historii. Absolwent Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Wydział Humanistyczny – magister filozofii w zakresie historii (1930 r.). Zamiar wydania pracy naukowej pt. *Konarszczyzna na Litwie* udaremnił wybuch II wojny światowej (ocalały z pożogi wojennej rękopis pracy został zdeponowany w Bibliotece Narodowej w Dziale Rękopisów). Kazimierz Skup poległ w obronie Polski w walce z Niemcami pod wsią Huta w województwie siedleckim 13 września 1939 r. Po ekshumacji spoczął na cmentarzu we wsi Jeruzal w kwaterze żołnierskiej. Osierocił 7,5-letnią córkę i 9,5-letniego syna. W 1951 r. córka Kazimierza – Teresa, studentka I roku Wydziału Języków Słowiańskich Uniwersytetu Moskiewskiego, wprost z audytorium została aresztowana przez służby NKWD/NKGB i uwięziona w Butyrkach, potem na Łubiance w Moskwie. Po śledztwie zesłano ją w głąb Związku Sowieckiego do obozu w Komi. Na przesłuchaniach Teresie zarzucano „*wasz atiec – biały oficer*”. Kwaterą żołnierską, gdzie spoczywa m.in. Kazimierz Skup, opiekuje się młodzież miejscowej szkoły.

202. SŁAWIŃSKI KAZIMIERZ – ur. 21.01.1870 r., s. Stanisława i Kasyldy (z d. Moszczyńska). Chemik, farmakolog, profesor emerytowany chemii organicznej Politechniki Warszawskiej, dziekan Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, doktor honoris causa Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, nauczyciel akademicki. Wskutek dyskryminacyjnych warunków życia zmarł 14 października 1941 r. w Warszawie.

203. SOWA STANISŁAW – ur. 10.04.1886 r. w Nowosielskach koło Przeworska, s. Jana i Katarzyny (z d. Kruk), ksiądz katolicki, jezuita, magister, teolog, nauczyciel, prefekt Zakładów Naukowo-Wychowawczych w Chyrowie, ekonom Gimnazjum Ojców Jezuitów w Wilnie. Aresztowany przez gestapo i policję litewską wraz z grupą księży w Wilnie 26.03.1942 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie, potem w niemieckim obozie w Poniewieżyku (od 8.06.1942 r.), następnie w niemieckim obozie w Szaftupie koła Kowna (od 7.09.1943 r.), gdzie zginął 13 kwietnia 1944 r.

204. STEFKOWA JANINA – nauczycielka matematyki Prywatnej Żeńskiej Szkoły Powszechnej S.S. Niepokalanek w Słonimiu. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP prowadziła komplety tajnego nauczania. Jej uczennicą była m.in. Teresa Zwierko. Nauczycielka Stefkowa aresztowana z trójką dzieci i siostrą przez policję niemiecką wraz z rodzinami – przedstawicielami inteligencji polskiej ze Słonimia i powiatu słonimskiego 18.12.1942 r., zginęła rozstrzelana w zbiorowej egzekucji na Górze Pietralewickiej pod Słonimiem 19 grudnia 1942 r.

205. STOKOWSKI JAN – nauczyciel w Grodnie, pow. grodzieński, woj. białostockie. Aresztowany przez gestapo i rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna w 1943 r.

206. STRZELECKA STANISŁAWA – nauczycielka tajnego nauczaniu w Brześciu n. Bugiem. Zginęła zamordowana w 1944 r.

207. SUSZCZEWSKA (imię nieznane) – nauczycielka i kierownik tajnego nauczania w Wilnie. Jej uczniami byli m.in. Tadeusz Konwicki i Jerzy Achremowicz. Pod koniec lutego 1942 r. została aresztowana przez policję niemiecką i zesłana do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, gdzie zginęła.

208. SZCZEMIRSKI PIOTR (starszy ułan) – ur. 1.05.1892 r. w m. Poniemunek (Litwa Kowieńska), s. Bolesława i Emilii (z d. Chlewińska). Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. Nauczyciel, działacz niepodległościowy, działacz społeczny i harcerski. Absolwent Państwowego Seminarium Nauczycielskiego w Poniewieżu (1915 r.). Z dyplomem nauczyciela rozpoczął pracę na Wileńszczyźnie. Nauczyciel: Publicznej Szkoły Powszechnej w Zułowie, gm. michałowska (od 15.10.1915 r. do 15.10.1917 r.), Publicznej Szkoły Powszechnej w m. Orany (od 15.10.1917 r. do 15.12.1918 r.), Publicznej Szkoły Powszechnej w m. Preny, gm. kiemieliska, pow. święciański, woj. wileńskie (od 29.01.1921 r. do 1.09.1922 r.), Publicznej Szkoły Powszechnej w m. Strypizki, pow. święciański (od 1.09.1922 r. do 31.08.1924 r.). Od 1.09.1924 r. do 17.09.1939 r. – nauczyciel i kierownik (od 1936 r.) Publicznej Szkoły Powszechnej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w m. Kołtyniany, pow. święciański. Ostatnim miejscem pracy P. Szczemirskiego, w warunkach II wojny światowej i okupacji sowieckiej a następnie litewskiej, była Szkoła Powszechna w Podbrodziu (od 12.10.1939 r. do 28.11.1939 r.). Nieustannie podnosił swoje kwalifikacje zawodowe. Ukończył m.in. Kurs Metodyczno-Pedagogiczny w Święcianach (1926 r.), Państwowy Kurs Wakacyjny dla Kierowników Szkół Powszechnych w Zamościu (1931 r.), Kurs Opiekunów Gromad Zuchowych w Nierodzimiu koło Skoczowa (1935 r.). Pracę pedagogiczną łączył z działalnością niepodległościową. Należał do tajnej Polskiej Organizacji Wojskowej. 15.12.1918 r. wstąpił ochotniczo do Legionów, walczył w składzie 10. Pułku Ułanów Litewskich pod dowództwem pułkownika T. O'Briena de Lacy na froncie litewsko-białoruskim. W bitwie z bolszewikami pod Baranowiczami 18.07.1920 r. został ranny, a kilka miesięcy później przeniesiony do rezerwy. Z inicjatywy P. Szczemirskiego wybudowano w Kołtynianach szkołę, której nadano imię Marszałka Józefa Piłsudskiego, założono park miejski, organizowano różne imprezy okolicznościowe, m.in. Święto Pieśni, Dni Morza, a także przygotowano program wizyty Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego (za co P. Szczemirski został uhonorowany podziękowaniem od władz). P. Szczemirski był też aktywny w pracach Związku Harcerstwa Polskiego. Zorganizował Gromady Zuchowe, brał udział w licznych szkoleniach dla instruktorów harcerskich. Pasjonował się pszczelarstwem, ogrodnictwem, turystyką kajakową, a także radiostacjami – nabył prawo do założenia i użytkowania radiostacji nadawczo-odbiorczej. Umiejętność radiotelegrafisty wykorzystał

w późniejszej działalności konspiracyjnej w czasie okupacji sowieckiej, litewskiej, ponownie sowieckiej i niemiecko-litewskiej Wilna i Wileńszczyzny. Odznaczony: Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem X-lecia Odzyskanej Niepodległości (1928 r.), Srebrną Odznaką za Ofiarną Pracę, Medalem XV-lecia Odzyskania Morza (1938 r.), Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę (1939 r.). Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej działacz konspiracyjny, żołnierz ZWZ-AK (obsługa radiostacji, sabotaż kolejowy). Zagrożony aresztowaniem, w trosce o rodzinę, nie skorzystał z możliwości ucieczki i pozostał w dotychczasowym miejscu zamieszkania w Druścianach, pow. święciański, gdzie został aresztowany przez gestapo i policję litewską w styczniu 1942 r. i osadzony w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie. Zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w Ponarach koło Wilna 13 czerwca 1942 r. Osierocił Alicję (lat 11), Alinę (lat 7), Krystynę (lat 6) i Andrzeja (lat 2). Dzięki książce Heleny Pasierbskiej *Wileńskie Ponary*, wydanej w 1996 r., rodzina Szczemirskich odnalazła po 53 latach miejsce spoczynku Piotra Szczemirskiego. Jego żona, nauczycielka Stefania, do końca swojego życia trwała w przeświadczeniu, że jej mąż gdzieś żyje i nie może odnaleźć rodziny. Imię i nazwisko Piotra Szczemirskiego, pośród wielu innych, zostało wyrzeźbione na pamiątkowej tablicy umieszczonej w Ponarach, odsłoniętej 23.10.2000 r. w czasie uroczystości z udziałem ministra obrony narodowej RP i kompanii honorowej Wojska Polskiego oraz przedstawicieli rządu Republiki Litewskiej, a także na pamiątkowej tablicy umieszczonej na ścianie kościoła na cmentarzu przy ul. Unickiej w Lublinie w 2001 r. z inicjatywy żołnierzy Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej.

209. SZOPA STANISŁAW, ps. „Przedborski” – magister, nauczyciel szkół powszechnych na Polesiu, inspektor szkolny w Kossowie Poleskim, działacz niepodległościowy. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej działacz konspiracyjny, żołnierz ZWZ-AK, kierownik Okręgowego Biura Oświaty i Kultury Okręgowej Delegatury Rządu Polesie (kryptonim „Błota”, „Boby”, „Siano”). Aresztowany przez policję niemiecką w styczniu 1944 r. Zginął rozstrzelany.

210. SZUSZKIEWICZ BRONISŁAW, ps. „Zamek” – ur. 1879 r. w Świsłoczy, inżynier, kierownik i nauczyciel Państwowego Gimnazjum Męskiego im. Adama Mickiewicza w Grodnie, kierownik Muzeum Stary Zamek w Grodnie, działacz niepodległościowy, żołnierz ZWZ-AK. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP brał udział w akcji tajnego nauczania na terenie miasta Grodno. Aresztowany przez policję niemiecką w Grodnie w drugiej połowie 1943 r., uwięziony, potem zesłany do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Stutthof 5.02.1944 r., gdzie zginął zamordowany 15 kwietnia 1944 r.

211. ŚCIEBORA WŁADYSŁAW – ur. 1888 r. w Kamyku koło Częstochowy. Absolwent Uniwersytetu Warszawskiego, doktor, okręgowy wizytator szkół,

działacz ludowy i oświatowy, aktywny w Związku Nauczycielstwa Polskiego, nauczyciel i kierownik Szkoły Miejskiej w Dąbrowie Górniczej, nauczyciel tajnego nauczania, redaktor czasopism „Sprawy Szkolne”, „Ogniwo Brzeskie”. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną w czasie okupacji sowieckiej ewakuowany przez bolszewików na wschód. Wrócił po zwolnieniu (200 km pieszo w tamtą stronę i z powrotem) do Mińska Mazowieckiego, gdzie mimo coraz bardziej pogarszającego się stanu zdrowia brał udział w akcji tajnego nauczania (1940–1943). Kierownik Okręgowego Biura Oświaty i Kultury Okręgowej Delegatury Rządu Polesie (kryptonim „Błota”, „Bobry”, „Siano”). Chorował (płuca, serce, wątroba, nerki). W 1944 r. nie mógł już chodzić. Zmarł na zawał serca na zebraniu konspiracyjnym na wieść o planowanym Powstaniu Warszawskim w dniu 6 czerwca 1944 r. Spoczywa na cmentarzu w Mrozach koło Mińska Mazowieckiego. Autor książek: *Rozwój Organizacji Szkolnictwa Powszechnego w Powiecie Kobryńskim*, wydanej w Brześciu n. Bugiem w 1932 r. przez Zakłady Graficzne Sejmiku Brzeskiego oraz *Dziecko w wieku przedszkolnym*, wydanej nakładem autora w 1932 r. (drukarnia A. Gendlera, Brześć n. Bugiem, ul. Białostocka 1).

212. TARANOWSKI MIKOŁAJ – ur. 14.09.1906 r. w Szawlach na Litwie. Absolwent Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1921 r.). Magister, asystent w Obserwatorium Meteorologicznym Zakładu Meteorologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie u prof. dr. Kazimierza Jantzena, nauczyciel akademicki. Inicjator utworzenia w 1928 r. nowoczesnej stacji meteorologicznej w Trokach koło Wilna. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, po okupacji sowieckiej, a następnie litewskiej Wilna i Wileńszczyzny i po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego 15.12.1939 r. przez okupacyjne władze litewskie, mimo protestów społeczności polskiej (m.in. *Protest Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego do profesorów uniwersytetów całego świata, Wilno, grudzień 1939. Protest asystentów Uniwersytetu Stefana Batorego przeciwko likwidacji USB, Wilno 15 grudnia 1939 r.* Łossowski P. (zebrał) (1991), *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku. Dokumenty i materiały*, Warszawa: Wydawnictwo Interlibro, s. 71–79, 51–55; Mikołaj Taranowski był tu jednym z sygnatariuszy), został wraz z polskimi uczonymi usunięty z uniwersytetu. Prowadził tajne nauczanie w ramach Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego tajnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Pozbawiony pomocy naukowych, zaanektowanych przez Litwinów, nie mógł kontynuować swoich badań naukowych w terenie. Aresztowany przez gestapo w mieszkaniu docent Wandy Rewieńskiej 14 lub 16.04.1942 r. Więziony na Łukiszkach w Wilnie. Zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w Ponarach koło Wilna 21 listopada 1942 r. w wieku 36 lat.

213. TOBJASZ JÓZEF, ps. „Niemiryecz” – ur. 7.03.1905 r. w Mińsku Litewskim, magister, prawnik, nauczyciel, kierownik szkoły, działacz niepodległościowy. Egzamin dojrzałości zdał 4.06.1925 r. w Państwowym Gimnazjum im. Romualda Traugutta w Brześciu n. Bugiem, woj. poleskie. Dyplom magistra praw Wydziału Praw i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie otrzymał 25.06.1938 r. W latach 1925–1939 nauczyciel: Publicznej Szkoły Powszechnej w Żukowym Borku, pow. stołpecki, woj. nowogródzkie, Publicznej Szkoły Powszechnej w Zacierzewie, pow. stołpecki, Publicznej Szkoły Powszechnej w Bereżkach, gm. Zelwa, pow. wołkowyski, woj. białostockie, Publicznej Szkoły Powszechnej w Berczkach, pow. wołkowyski, Publicznej Szkoły Powszechnej w Rosi, pow. wołkowyski i Publicznej Szkoły Powszechnej w Podrosi, gm. Roś, pow. wołkowyski, gdzie pełnił obowiązki kierownika szkoły. Działacz Związku Nauczycielstwa Polskiego, oświatowych związków młodzieży wiejskiej, spółdzielni, Gminnej Kasy Pożyczkowo-Oszczędnościowej. W czasie okupacji litewskiej Wilna i Wileńszczyzny i lituanizacji polskiego szkolnictwa J. Tobjasz starał się o zatrudnienie w litewskiej szkole średniej z polskim językiem wykładowym w Wilnie. Do czasów współczesnych zachowało się podanie J. Tobjasza (napisane w języku polskim) do Litewskiego Inspektoratu Szkolnego w Wilnie z życiorysem i 5 załącznikami, z których każdy został opatrzony pieczęciami litewskiego notariusza. W siatce konspiracyjnej AK działał m.in. z Teodorem Gortą, z którym razem mieszkał przy ul. Połockiej 9 m 6 w Wilnie, gdzie mieścił się punkt kontaktowy AK. Pasjonował się socjologią i zbierał materiały do pracy doktorskiej. Zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w Ponarach koło Wilna 3 grudnia 1942 r. [Informacje uzupełniające do biogramu mgr. Józefa Tobjasza, zamieszczonego w opracowaniu A. Grędziak-Radziak (2008), *Lista polskich nauczycieli z ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, ofiary represji niemieckich w latach 1941–1944*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3–4, s. 185].

214. TRZEBIŃSKI JÓZEF – ur. 1.03.1867 r. w Kozubach Wielkich, s. Mikołaja i Teofili (z d. Kruczevska), botanik, twórca nowoczesnej fitopatologii polskiej, doktor, profesor systematyki roślin Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Uniwersytetu Warszawskiego, doktor honoris causa Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, dyrektor Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, kierownik Wydziału Ochrony Roślin Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach, nauczyciel akademicki, autor podręczników akademickich. Prace z dziedziny fitopatologii, mikologii, fizjologii roślin, florystyki. Napad Niemców na terytorium Polski we wrześniu 1939 r., okupacja sowiecka, litewska, ponownie sowiecka i niemiecko-litewska Wilna i Wileńszczyzny doprowadziły J. Trzebińskiego do głębokiej depresji i choroby, w następstwie której zmarł w Wilnie 30 sierpnia 1941 r. Pochowany został w kwaterze profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego na cmentarzu Na Rossie w Wilnie.

215. TYMIŃSKI JAN – ur. 7.12.1914 r. nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej w Głębokiem, pow. dziśnieński, woj. wileńskie. *Był członkiem Batalionów Chłopskich, prowadził tajne nauczanie. Został zastrzelony przez policję niemiecką w Oglądowie k. Staszowa, woj. kieleckie w czerwcu 1944 r.* (Walczak, 1995, s. 716).

216. W. STANISŁAWA – po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną w czasie okupacji sowieckiej nauczycielka tajnego nauczania w Klecku, woj. nowogródzkie. Współpracowała m. in. z nauczycielką Jadwigą Giergielową. Łącznie nauczaniem objętych było 21 dzieci. W maju 1942 r. została aresztowana przez policję niemiecką i osadzona w więzieniu w Nieświeżu, potem zesłana do niemieckiego obozu koncentracyjnego w Kołdyczewie, gdzie zginęła zamordowana.

217. WANATOWSKI JÓZEF – ur. 17.01.1894 r. w Dzierzbnie koło Kalisza. Nauczyciel, magister, działacz oświatowy, redaktor. Po studiach z zakresu malarstwa w Dorpacie i Wilnie osiedlił się w Grodnie i po I wojnie światowej, z polecenia Zarządu Cywilnego Ziemi Wschodnich, organizował szkolnictwo polskie na terenie Grodna i powiatu grodzieńskiego. W latach 1920–1939 nauczyciel Państwowego Gimnazjum Męskiego im. Adama Mickiewicza w Grodnie. Wychowawca, opiekun młodzieży. Współorganizator kursów dokształcających dla kadry podoficerskiej. Autor projektów sztandarów wojskowych, szkolnych, kościelnych, dyplomów honorowych obywateli miasta Grodna (m.in. dla Marszałka Józefa Piłsudskiego), szkiców i drzeworytów utrwalających piękno Ziemi Grodzieńskiej. Redaktor pisma krajoznawczo-przyrodniczego „Niemen”. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną w czasie okupacji sowieckiej i reorganizacji polskiego szkolnictwa na wzór sowiecki uczył prawdopodobnie w polskojęzycznej średniej szkole nr 19 w Grodnie. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP brał udział w akcji tajnego nauczania na terenie miasta Grodna. Aresztowany przez policję niemiecką (w odwecie za zabicie niemieckiego policjanta przez działacza podziemia Witolda Matuszewskiego) wśród około 100 zakładników – przedstawicieli miejscowej inteligencji z Grodna i okolic w połowie października 1942 r. i rozstrzelany wraz z 25 osobami w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 20 października 1942 r. Osierocił córkę Krystynę i syna Jerzego. W warszawskim w kościele pw. św. Trójcy (przy ul. Solec 61) znajduje się tablica poświęcona zamordowanym nauczycielom, ufundowana przez Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa z inicjatywy działaczy Stowarzyszenia Grodnian im. Elizy Orzeszkowej. Uroczystość odsłonięcia tablicy, której dokonała córka Józefa Wanatowskiego, odbyła się 19.10.2002 r.

218. WAŚKOWSKI WŁODZIMIERZ EUGENIUSZ – ur. 21.02.1866 r. w Akermanie, s. Włodzimierza i Malwiny (z d. Czechowska), doktor, prawnik, profesor prawa cywilnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, członek Komisji Kodyfikacyjnej RP, nauczyciel akademicki w Odessie i Wilnie, autor podręczników akademickich. Zmarł w Warszawie 29 maja 1942 r.

219. WIEWIÓRSKI JÓZEF – nauczyciel i kierownik Publicznej Szkoły Powszechnej nr 8 im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Grodnie, pow. grodzieński, woj. białostockie. Radny miasta Grodno. Działacz społeczny. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, brał udział w akcji tajnego nauczania na terenie miasta Grodno. Pierwszy raz aresztowany przez policję niemiecką (w odwecie za zabicie niemieckiego policjanta przez działacza podziemia Witolda Matuszewskiego) wśród około 100 zakładników – przedstawicieli miejscowej inteligencji z Grodna i okolic w połowie października 1942 r. Wytypowany do rozstrzelania, jednakże na śmierć za niego poszedł dobrowolnie nauczyciel inżynier Jan Kochanowski (kawaler), na co wyraził zgodę gestapowic. Po uwolnieniu Józef Wiewiórski został po raz drugi aresztowany przez gestapo wraz z rodziną – żoną i dziećmi: Janem (18 lat), Stefanem, Zbigniewem oraz czwórką młodszych dzieci o nieustalonych imionach, a także szwagierką Jadwigą Mikuciówną – nauczycielką, podczas akcji pacyfikacyjnej przeciw polskiemu ruchowi podziemnemu w okręgu białostockim w lipcu 1943 r. Wraz z 25 rodzinami z Grodna zginął rozstrzelany w zbiorowej egzekucji w fortach w Naumowiczach koło Grodna 15 lipca 1943 r. Wg relacji Ireny Klimaszewskiej podczas aresztowania w domu rodziny Wiewiórskich gestapowcy roztrzaskali o piec główkę ich nowo narodzonego dziecka.

220. WILMUS MARTA – ur. 1907 r. Nauczycielka, harcmistrzyni, działaczka niepodległościowa. Nauczycielka Zespołu Szkół Zawodowych w Grodnie, woj. białostockie. Harcmistrzyni, hufcowa w Grodnie, członek Komendy Chorągwi Białostockiej Organizacji Harcerskiej. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej czynna w Pogotowiu Społecznej Organizacji Przysposobienia Wojskowego Kobiet, organizatorka opieki nad zmobilizowanymi żołnierzami Wojska Polskiego. Po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, w czasie okupacji sowieckiej, od października działała w konspiracji w Oddziale Informacyjno-Wywiadowczym Komendy Głównej Służby Zwycięstwu Polski ZWZ-AK (Warszawa, Grodno, Kijów). Aresztowana przez służby NKWD, więziona w Grodnie i Mińsku (1940–1941). Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej w 1941 r. i oswobodzeniu powróciła do pracy w konspiracji (w kijowskiej ekspozyturze AK), a także brała udział w akcji tajnego nauczania na terenie miasta Grodno. Aresztowana przez policję niemiecką w Kijowie w kwietniu 1942 r. i osadzona w kijowskim więzieniu, tam zamordowana w 1943 r. w następstwie tortur w czasie śledztwa.

221. WORONKO FRANCISZKA KSAWERA (z d. Wielońska) – ur. 1912 r., żona Jana. Nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej w Starowlanach, pow. sokólski, woj. białostockie i Nowosiólkach koło Ostryny, pow. grodzieński, woj. białostockie. Aresztowana przez policję niemiecką wraz z mężem Janem, przesłuchiwana i torturowana w Ostrynie, potem przewieziona w okolice rodzinnego domu, na teren spacyfikowanej i spalonej przez Niemców wsi Szkleńsk, pow. grodzieński. Wraz z mężem Janem i ich 3-letnim synem Tadeuszem zginęła rozstrzelana 20 sierpnia 1943 r.

222. WORONKO JAN – ur. 1910 r. w Ochrynowcach, pow. sokólski. Nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej w Starowlanach, pow. sokólski, woj. białostockie i Nowosiólkach koło Ostryny, pow. grodzieński, woj. białostockie. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP żołnierz AK z konspiracyjnej kompanii „Moczary”, Ośrodka „Łąka”, Nowogródzkiego Okręgu AK. Aresztowany przez policję niemiecką wraz z żoną Franciszką Ksawerą, przesłuchiwany i torturowany w Ostrynie, potem przewieziony w okolice rodzinnego domu, na teren spacyfikowanej i spalonej przez Niemców wsi Szkleńsk, pow. grodzieński. Wraz z żoną Franciszką Ksawerą i ich 3-letnim synem Tadeuszem zginął rozstrzelany 20 sierpnia 1943 r. Kilka lat po II wojnie światowej dokonano ekshumacji szczątków Jana Woronko i jego rodziny i bezimiennie pogrzebano obok zbiorowej mogiły z pomnikiem poświęconym pomordowanym mieszkańcom Szkleńska.

223. WRÓBLEWSKI BRONISŁAW – ur. 13.11.1888 r. w Twerze. Prawnik, profesor prawa karnego i kryminologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, nauczyciel akademicki. Prace z dziedziny: penologii, polityki karnej, prawa i etyki. Prowadził badania nad językiem prawnym i prawniczym. Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, po okupacji sowieckiej, a następnie w czasie okupacji litewskiej Wilna i Wileńszczyzny i po brutalnej likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego 15.12.1939 r. przez okupacyjne władze litewskie, mimo protestów społeczności polskiej, został wraz z polskimi uczonymi usunięty z uniwersytetu. Prowadził tajne nauczanie. Profesor Wydziału Prawa i Nauk Społecznych tajnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Zmarł w obecności rodziny na atak serca lub udar mózgu podczas rewizji przez policję niemiecką jego wileńskiego mieszkania 26 sierpnia 1941 r. Pochowany został w kwaterze profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego na cmentarzu Na Rossie w Wilnie.

224. ZAJKOWSKI JÓZEF HIPOLIT (por.) – ur. 7.11.1898 r., s. Ludwika i Stanisławy (z d. Billewicz). Doktor, zastępca profesora prawa cywilnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, nauczyciel akademicki. W 1939 r. obronił rozprawę habilitacyjną. Zmobilizowany, brał udział w wojnie

obronnej z Niemcami we wrześniu 1939 r. Internowany przebywał w niemieckich obozach jeńców wojennych. Zmarł podczas ewakuacji obozu II D Gross Born w m. Zippendorf 10 marca 1945 r.

225. ŻAK JADWIGA KAROLINA, s. Maria Imelda – ur. 29.12.1892 r. w Oświęcimiu, c. Józefa i Zofii (z d. Ziora), nauczycielka, zakonnica ze Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu, błogosławiona Kościoła katolickiego. Po ukończeniu szkoły ludowej zajmowała się krawiectwem w Oświęcimiu. W 1911 r. wstąpiła do Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Krakowie. Pracowała w szpitalach w Wadowicach, a następnie w Wiedniu. Formację nowicjacką odbyła jeszcze w tym samym roku w Albano koło Rzymu, przyjęła imię zakonne Imelda. Po powrocie na ziemie polskie w latach 1913–1919 pracowała we Lwowie, w szkole zgromadzenia zakonnego, i doskonaliła się. 20.06.1914 r. otrzymała patent na mistrzynię ogródka freblowskiego w Żeńskim Seminarium Nauczycielskim we Lwowie. W 1919 r. w związku z przeżyciami wojennymi wyjechała do Wadowic. W latach 1920–1922 przebywała w Rzymie (tutaj w 1921 r. złożyła śluby wieczyste). W 1922 r. po powrocie do Polski zdała eksternistycznie egzamin dojrzałości w Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Samborze, woj. lwowskie. Pracę nauczycielską i wychowawczą prowadziła kolejno w Warszawie (wychowawczyni w internacie i nauczycielka geografii), Stryju i Grodnie (nauczycielka w szkole powszechnej i w gimnazjum) oraz Łukowie (wychowawczyni chłopców w sierocińcu). Po przybyciu do Nowogródka w 1936 r. podjęła pracę nauczycielską w nowej Szkole Powszechnej Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu (przy ul. 3 Maja), oddanej do użytku w 1934 r., a ufundowanej przez społeczność nowogródzką z pomocą ziemianina z Sienieżyc – hrabiego Jana Jundziłła-Balińskiego. *Budynek szkolny był obszerny, parterowy, solidny, drewniany, z gankiem wspartym na czterech stylizowanych kolumnach, do których wchodziło się po trzech, również drewnianych schodkach. Otoczony kwitnącym na biało krzewostanowym parkanem, osłonięty kilkoma drzewami owocowymi, z tyłu posesji umożliwiał spojrzenie na [...] stojący nieopodal kościół farny* (Kaczorowski R. (2011), *Prawno-kanonizacyjne aspekty męczeństwa sióstr Nazaretanek z Nowogródka oraz księdza Aleksandra Zienkiewicza XX/XXI wiek*, „Rocznik Nauk Prawnych” nr 2, s. 212). Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Rzeczypospolitą we wrześniu 1939 r. i rozpoczęciu II wojny światowej, po zajęciu Ziemi Wschodnich II RP przez Armię Czerwoną, w czasie okupacji sowieckiej i reorganizacji szkolnictwa polskiego na wzór sowiecki uczyła w sowieckiej szkole średniej z polskim językiem nauczania (mieszczącej się w dawnym budynku szkolnym sióstr nazaretanek). W 1940 r. bolszewicy wyrzucili siostry z ich szkoły i zajmowanego przez nie domu, pozostawili im tylko zabudowania gospodarcze z częścią ogrodu, wydali zakaz używania habitów i zażądali znalezienia pracy. Jadwiga Żak (s. Imelda) zamieszkała u rodziny Chmarów w Nowogródku. Pełniła obowiązki zakrystianki i opiekunki ministrantów przy kościele farnym, tajnie nauczała dzieci

katechezy i języka polskiego. W czasie okupacji niemieckiej Ziemi Wschodnich II RP, w związku z zajęciem budynku szkolnego przez wojska Wehrmachtu i mimo ich obecności, nadal uczyła dzieci – ale już w tajnych kompletach – języka polskiego i przygotowywała do przyjęcia Pierwszej Komunii Świętej. Udzielała pomocy organizatorom konspiracji, osobom zagrożonym i ściganym przez hitlerowców oraz uciekającym z getta Żydom. Aresztowana z rozkazu „Gebietskomisarza” o nazwisku Traub, szefa nowogródzkiego Gebietskommissariatu, 31.07.1943 r. wraz z grupą 10 sióstr zakonnych i z nimi rozstrzelana przez hitlerowców 1 sierpnia 1943 r. około godziny 4:00 w lesie za leśniczówką „Batorówką” koło wsi Skrzydlew (Skrzydlewo), na 5 kilometrów za Nowogródkiem w kierunku Nowojelni. Ofiary mordu spoczywają na cmentarzu przy kościele farnym w Nowogródku. Siostra Maria Imelda została beatyfikowana przez papieża Jana Pawła II 5.03.2000 r. w grupie 11 męczennic. W marcu 2020 r. na oficjalnej stronie Metropolitan Opera w NY, w ramach *Nightly MetOpera Streams*, bezpłatnie (bodaj pierwszy raz w historii ze względu na panującą pandemię) retransmitowano operę *Dialogus des Carmèlites*. Spektakl ten, o głębokiej sile artystycznego wyrazu, przywoływał żywo na myśl dramat polskich sióstr Nazaretanek z Nowogródka.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Archiwum Historii Mówionej. Muzeum Powstania Warszawskiego: Relacja Stanisława Piszczeka, ps. „Pogoń”.

Kwestionariusz badawczy autorki dotyczący danych biograficznych obywateli polskich z województw: łwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego, wołyńskiego, wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego i częściowo białostockiego – powiaty: Grodno i Wołkowysk, wypełniony przez następujących Respondentów:

Ewę Bieniek, 24.04.2005 r., Bielsko-Biała.

Renate Buśko (z d. Tobjasz, c. Józefa), 21.08.2009 r., Olsztyn.

Janinę Dąbrowską (z d. Proniewska, c. Michała), 30.05.2008 r., Szczecin.

Alinę Juszczyńską (z d. Szczemirska, c. Piotra), 3.03.2010 r., Lublin.

Alicję Michałowską (z d. Szczemirska, c. Piotra), 14.02.2010 r., 3.03.2010 r., Lublin.

Krystynę Padukiewicz (z d. Szczemirska, c. Piotra), 3.03.2010 r., Lublin.

Marię Rachlewicz (z d. Nizinkiewicz, c. Stanisława), 9.05.2008 r., Ostrowiec Świętokrzyski.

Andrzeja Szczemirskiego (s. Piotra), 3.03.2010 r., Lublin.

Kwestionariusz badawczy autorki dotyczący szkolnictwa dla ludności polskiej na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej zajętych przez Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich w latach 1939–1941 oraz 1944–1948, wypełniony przez następujących Respondentów:

Barbarę Bulando, 20.11.2000 r., Warszawa.

Annę Kurpowies, 4.12.2000 r., Szczecin.

Danutę Pniewską, 11.07.2001 r., Londyn (Anglia).

Kwestionariusz badawczy autorki dotyczący tajnego nauczania na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w czasie okupacji niemieckiej w latach 1941–1944, wypełniony przez następujących Respondentów:

Genowefę Arciemowicz, 21.03.2003 r., Racibórz.

Annę Jelinowską, 10.03.2001 r., Puławy.

Irenę Pławską, 20.09.2001 r., Łódź.

Stanisławę Stępień (z d. Nalbach), 29.05.2001 r., Warszawa.

Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945, Warszawa, Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie” (aktualizowana na bieżąco baza danych), <https://straty.pl> (dostęp: 25.01.2024).

Relacje i informacje pisemne:

Romualdy Kamieńskiej (z d. Moszoro) z dnia 6.06.2000 r., Radom.

Józefa Hordyńca z dnia 12.01.2001 r., 30.03.2001 r., Olszanka (Białoruś).

Antoniego Żabickiego z dnia 26.02.2003 r., Augustów.

Romualda Nowakowskiego z dnia 1.03.2003 r., Szczecin.

Leona Baranowskiego z dnia 11.03.2003 r., Elbląg.

Teresy Zwierko z dnia 23.04.2003 r., Warszawa.

Romana Lorenza z dnia 10.06.2003 r., Legnica.

Ewy Stępnia (z d. Tarasiewicz) z dnia 14.06.2003 r., Warszawa.

Jerzego Achremowicza z dnia 29.09.2005 r., Kraków.

Teresy Skup-Stundis z dnia 7.11.2007 r., Warszawa.

Renaty Buško (z d. Tobjasz, c. Józefa) z dnia 28.11.2009 r., Olsztyn.

Alicji Michałowskiej (z d. Szczemirska, c. Piotra) z dnia 8.07.2003 r., Lublin.

Dokumenty i fotografie z archiwów rodzinnych:

Alicji Michałowskiej (z d. Szczemirska, c. Piotra) z Lublina.

Antoniego Żabickiego z Augustowa.

Danuty Pniewskiej z Londynu (Anglia).

Heleny Pasierbskiej (z d. Stempkowska) z Gdańska.

Janiny Dąbrowskiej (z d. Proniewska, c. Michała) ze Szczecina.

Marii Rachlewicz (z d. Nizinkiewicz, c. Stanisława) z Ostrowca Świętokrzyskiego.

Renaty Buško (z d. Tobjasz, c. Józefa) z Olsztyna.

Zofii Kołosowskiej (z d. Siemionów) z Bytowa.

Dokumenty i fotografie:

Izba Pamięci Edukacji Narodowej w Regionie Sokolsko-Dąbrowskim Józefa Zalewskiego.

Prywatne Muzeum Szkolnictwa Ziem Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej Agnieszki Grędzik.

Źródła drukowane i literatura, źródła internetowe (wybór):

Bolewski A., Pierzchała H. (1989), *Losy polskich pracowników nauki w latach 1939–1945. Straty osobowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Brzozowski Z.S. (1987), *Litwa – Wilno 1910–1945*, Paryż: Editions Spotkania.

Chodacki A. (2018), *Ponary*, Gdańsk: Stowarzyszenie Rodzina Ponarska.

Dubowik H., Malinowski L.J. (red.) (2002), *Wileński słownik biograficzny*, T. I., Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Dziewulski W., *Sylwetka prof. Józefa Trzebińskiego na tle epoki*. Maszynopis tekstu w posiadaniu autorki.

Górska T., Wojtatowicz N. (2000), *Błogosławione Męczenniczki z Nowogródka Maria Stella i dziesięć towarzyszek ze Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu. Profile biograficzne*, Rzym: nakł. Sióstr Nazaretanek; Poznań: Pallottinum.

Grędzik A. (2002), *Nauczyciele miasta Grodno, którzy brali udział w akcji tajnego nauczania w okresie okupacji niemieckiej (1941–1944)*, Kielce (mps).

Grędzik A. (2002), *Tajne nauczanie polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej Polskiej w czasie okupacji niemieckiej 1941–1944*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3–4.

Grędzik A. (2024), *Nauczyciele z Wilna i województwa wileńskiego, którzy brali udział w akcji tajnego nauczania polskiego w czasie II wojny światowej*, Kielce–Kraków (aktualizacja na bieżąco) (mps).

Grędzik-Radziak A. (2007), *Oświata i szkolnictwo polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej i współczesnej Białorusi 1939–2001*, Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne.

Grędzik-Radziak A. (2009), *Biblioteki polskie w województwie poleskim przed i po 17 września 1939 roku*, „Echa Polesia”, Brześć, nr 3, cz. 1.

Grędzik-Radziak A. (2009), *Słownik biograficzny nauczycieli z Ziemi Wschodnich II Rzeczypospolitej*, Kraków (mps), niepublikowany.

Grędzik-Radziak A. (2010), *Biblioteki poleskie w województwie poleskim przed i po 17 września 1939 r.*, „Echa Polesia” nr 2, cz. 2.

Hołub C. (1991), *Okręg Poleski ZWZ-AK w latach 1939–1944. Zarys dziejów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Jabłońska-Fraćkowiak D. (2006), *Na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w latach 1946–1966. Wspomnienia fizyka*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Jackiewicz M. (oprac.) (2007), *Wileńska Encyklopedia 1939–2005*, Warszawa: Ex Libris Galeria Polskiej Książki.

Kaczorowski R. (2011), *Prawno-kanonizacyjne aspekty męczeństwa sióstr Nazaretanek z Nowogródka oraz księdza Aleksandra Zienkiewicza XX/XXI wiek*, „Rocznik Nauk Prawnych” nr 2.

Kasperavičienė A., Surwiło J. (1997), *Przechadzki po Wilnie. Zarzeczce Cmentarz Bernardyński*, Wilno: b.w.

Kolendo M. (1960), *Gdyby „Miś” umiał opowiadać...*, w: M. Kozakiewicz, S. Brzozowski (oprac.), *Szkoła w konspiracji. Wspomnienia uczestników tajnego nauczania*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia.

Kolendo M. (1974), *Tajne nauczanie w byłych powiatach wołkowyskim i grodzieńskim w latach okupacji hitlerowskiej (1941–1944)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3.

Korab-Żebryk R. (1991), *Biała księga w obronie Armii Krajowej na Wileńszczyźnie*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

Krajewski K. (2013), *Jan Borysewicz „Kryśka”, „Mściciel” 1913–1945*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.

Krasuski J. (1977), *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Lewandowska S. (2001), *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton Dom Wydawniczy Bellona.

Łossowski P. (zebrał) (1991), *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku. Dokumenty i materiały*, Warszawa: Wydawnictwo Interlibro.

Malinowski J. (red.) (1995), *Słownik Polski Walczącej na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej*, T. I, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Malinowski L.J. (red.) (2000), *Gimnazjum Ojców Jezuitów w Wilnie w latach 1922–1940 monografia*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Michalska H. i in. (1988), *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. Towarzystwo Miłośników Historii Komisja Historii Kobiet w Walce o Niepodległość.

Mikołajczyk A. (red.) (2001), *Uświęcają nas i nasze dzieje. Sylwetki duchowe polskich świętych i błogosławionych, którzy zostali wyniesieni do tej godności przez Jana Pawła II*, T. II, Piastów: Wydawnictwo Ezdorat Ewa Toporek Warszawa.

Niwiński P. (2015), *Ponary: miejsce „ludzkiej rzeźni”*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Niwiński P. (8.06.2022 r.), *Wileńszczyzna pod okupacją niemiecką – referat*. Seminarium naukowe zorganizowane przez Ośrodek Badań nad Totalitaryzmami Instytutu Pileckiego, <https://instytutpileckiego.pl/pl/kolekcje-cyfrowe/mediateka/wilenszczyzna-pod-okupacja-niemiecka> (dostęp: 25.01.2024).

Niwiński P. (red.) (2003), *Opór wobec systemów totalitarnych na Wileńszczyźnie w okresie II wojny światowej*, Gdańsk: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Olszewicz B. (red.) (1947), *Lista strat kultury polskiej (I.IX.1939–I.III.1946)*, Warszawa: Wydawnictwo S. Arcta.

Omiljanowicz-Szoka C. (1993), *Moje grodzieńskie lata 1939–1945*, Łódź: Wydawnictwo Astra.

Państwowa Szkoła Techniczna w Wilnie im. Marszałka Józefa Piłsudskiego (1991), Warszawa: Arkady.

Pasierbska H. (1996), *Wileńskie Ponary*, Gdańsk: nakł. autorki.

Piechnik L., Puchowski K. (red.) (1996), *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków: Wydawnictwo WAM Księżyca Jezuiti.

Portal Auschwitz-Birkenau, były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady, <https://www.auschwitz.org> (dostęp: 25.01.2024).

Portal Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl> (dostęp: 25.01.2024).

Redzik A. i in. (2015), *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kraków: Wydawnictwo Wysoki Zamek.

Sakowicz K. (1999), *Dziennik pisany w Ponarach od 11 lipca 1941 r. do 6 listopada 1943 r. (rozszyfowała i opracowała 30 sierpnia 1998 r. b. kierowniczka działu historii Państwowego Muzeum Żydowskiego na Litwie Rachela Margolis)*, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Bydgoszczy.

Skorb W. (1988), *Spojrzenie wstecz*, w: E. Wawrzyniak (oprac.), *Ze wspomnień żołnierzy AK Okręgu Nowogródek*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.

Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych (1924), zestawił Z. Zagórowski, Lwów–Warszawa: Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych.

Starostka A. (2005), *Śladami pamięci... Ziemia poleska, nowogródzka i wileńska*, Sopot: Pracownia Impuls.

Szkoły – fragment wspomnień (2.10.2000), Sopot. Tekst anonimowy, powielony, w posiadaniu autorki.

Tomaszewski L. (1990), *Kronika wileńska 1939–1941. Z dziejów Polskiego Państwa Podziemnego*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Pomost.

Tomaszewski L. (2001), *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.

Tomaszewski P. (2018), *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Tomkiewicz M. (2008), *Zbrodnia w Ponarach 1941–1944*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/37, Wilno: Uniwersytet Stefana Batorego.

Walczak M. (1987), *Działalność oświatowa i martyrologia nauczycielstwa polskiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne.

Walczak M. (1995), *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Zarząd Główny.

Walczak M. (2002), *Edukacja dzieci polskich w Wilnie w latach 1939–1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 1–2.

Walczak M. (2008), *Poczet zasłużonych dla nauki polskiej w latach 1939–1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 1–2.

Walewander E. (2022), *Profesor na uniwersytecie – drogi spełnienia. Na kanwie własnego itinerarium*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 1–2.

Wardzyńska M. (1993), *Sytuacja ludności polskiej w Generalnym Komisariacie Litwy czerwiec 1941 – lipiec 1944*, Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Pamięci Narodowej.

Wilanowski C. (2000), *Konspiracyjna działalność duchowieństwa katolickiego na Wileńszczyźnie w latach 1939–1944*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

Wspomnienia byłych słuchaczy tajnego nauczania 1939–1945, Koszalin 1990, wydanie powielaczowe, w posiadaniu autorki.

Zasztowt L. (1993), *Materiały dotyczące tajnego nauczania w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1939–1946*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” nr 4.

Zieliński Z. (red.) (1982), *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych.

Zienkiewicz A. (1999), *Ofiara przyjęta. Siostry Nazaretanki w Nowogródku w latach 1929–1943. W dwudziestą piątą rocznicę śmierci Sióstr w Nowogródku*, Warszawa: Wydawnictwo T. P.

Żarski-Zajdler W. (1966), *Ruch oporu w latach 1939–1944 na Białostocczyźnie. Referat materiałowy*, cz. 3, Warszawa: Wojskowy Instytut Historyczny,

Żurkowska J. (2003), *Nasza ziemia*, Giżycko. Tekst niepublikowany, w zbiorach autorki.

A list of Polish teachers from the Northeastern territories of the Second Republic of Poland, victims of German repressions in the years 1941–1944 (part II B) **Summary**

Aim: Presenting concise biographical information on Polish teachers from the northeastern territories of the Second Polish Republic who were victims of German repressions during the years 1941–1944 and filling gaps in this field of research.

Methods: Research questionnaires, written reports and information, documents and photographs, databases on Polish human losses and victims

of repression under German occupation between 1939–1945, printed sources, and online sources.

Results: Commemoration of Polish teachers who were victims of German repression in the northeastern territories of the Second Polish Republic during the German occupation between 1941–1944; tribute paid to the victims, condemnation of totalitarian systems.

Conclusions: It is a duty towards Polish society and a moral obligation of scientists to continue detailed research in order to compile an accurate statistical report on the Polish teachers and academic staff who were victims from the Eastern Territories of the Second Polish Republic during World War II.

Keywords: World War II, northeastern territories of the Second Polish Republic, teachers, genocide, repression, list of losses, biographies.